

Herontwikkeling
Helsdingse Achterweg 22

Bouwhistorische
verkenning

22 februari 2024

Object gegevens

Schuur, als onderdeel van een boerderijcomplex
Heldingse Achterweg 22
4133 NC, Vianen

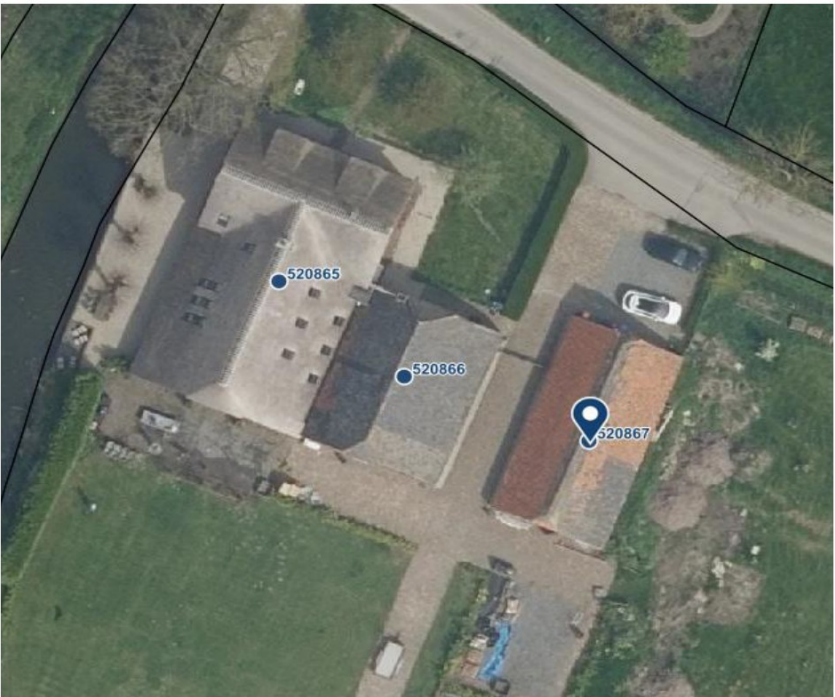
Monumentengegevens

kadaster deel/nummer:	82671/52
Perceelnummer:	271
Status:	Rijksmonument
inschrijving register:	22 augustus 2002
Monumenten nummer:	520866
complex nummer:	520864
complex naam:	Boerderijcomplex
complex beschrijving:	Het complex betreft de T-huisboerderij 'Het Verlaat' uit 1849 en twee bijbehorende schuren

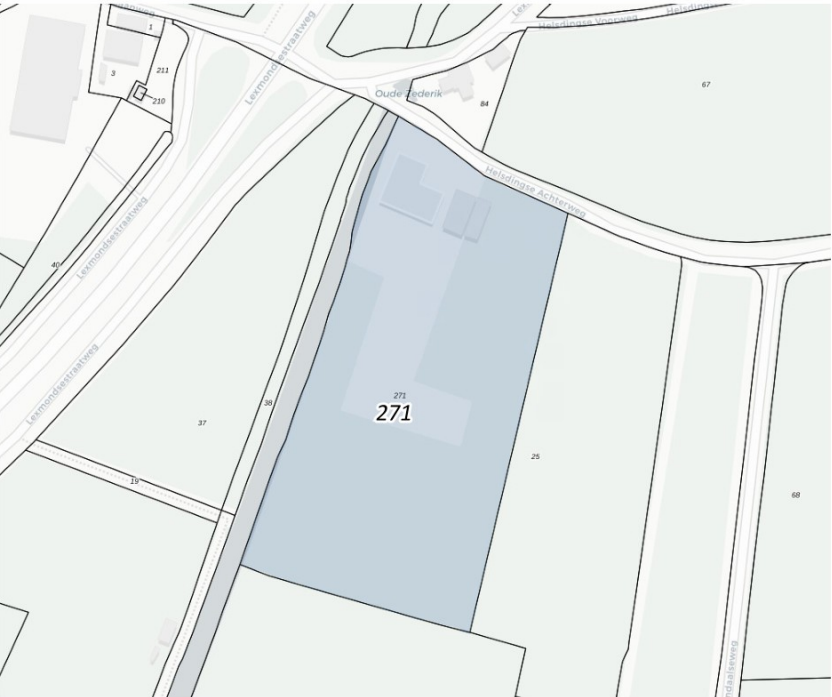
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/520866>

Afb. 2 Kadastrale kaart perceelnummer 271 met satellietbeeld, bron: Pect B.V. Kadasterdata, 2023

Afb. 1 Luchtfoto erf Heldingse Achterweg 22, bron: Rijksmonumentenregister

Afb. 3 Kadastrale kaart perceelnummer 271, bron: Pect B.V. Kadasterdata, 2023

Inhoud

pag.	hoofdstuk
2	Object gegevens
2	Monumentengegevens
4	1. Omgevingsgeschiedenis
6	2. Bouwgeschiedenis
9	3. Bouwhistorische beschrijving
16	3. Waardestelling
18	Colofon

1. Omgevingsgeschiedenis

Het boerderijcomplex waartoe de schuur behoort maakt deel uit van de plaats Helsdingen (afb. 3), wat tegenwoordig valt onder de stad Vianen.

Bebouwing

Helsdingen is een zogeheten 'gestrekt esdorp'. Een type nederzetting in de directe nabijheid van aaneengesloten akkerland, met een langgerekte vorm en gevorkte wegenstructuur, waarbij de Voorweg en Achterweg evenwijdig zijn ten opzichte van elkaar.¹

Het akkerland van Helsdingen is bebouwd met boerderijen en een enkele kapel (tegenwoordig eveneens een boerderij). In de loop van de jaren is het bebouwde terrein nauwelijks toegenomen. Hierdoor is de structuur bewaard gebleven, wat het gehele gebied cultuurhistorisch waardevol maakt. Er zijn globaal drie boerderijtypen in Helsdingen te onderscheiden:

hallenhuistype, waarbij wonen en werken onder één kap plaatsvindt, zoals Helsdingse Voorweg 2;
 krukboerderij, ook wel L-boerderij, waarbij het woongedeelte als aanbouw op de schuur is gebouwd, zoals Helsdingse Voorweg 1;
 dwarshuisboerderij, ook wel T-boerderij, waarbij het woonhuis dwars tegen de schuur werd gebouwd, ook wel zoals Helsdingse Achterweg 16, 20 en 22.

In 1811 werd de door de Franse keizer Napoleon Bonaparte, opdracht gegeven voor de eerste Nederlandse rijksweg van Parijs naar Amsterdam, de 'Route Impériale 2'. Deze rijksweg liep door Helsdingen en was tevens een tolweg (afb.3). Bovendien was de weg de enige verharde straat, tot 1820. Het voormalige tolhuis is gesitueerd op Lexmondsestraatweg 8.²

Afb. 3 Topografische militaire kaart uit 1850, met de rode pijl is het onderzoeksobject aangeduid, bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Afb. 5 Luchtfoto erf, met de rode pijl is het onderzoeksobject aangeduid 2019 bron: Vision 10

¹ C. L. van Groningen, *De Vijfheerenlanden met Asperen, Heukelum en Spijk*, Den Haag 1989, p. 6

² Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed (USINE), *Tolhuizen in de provincie Utrecht*, url: <https://www.usine-utrecht.nl/tolhuizen-provincie/>

Boerderijcomplex Helsdingse Achterweg 22

Het erf is gesitueerd in de polder, waar de Helsdingse Voorweg en Helsingse achterweg bijeen komen. Het perceel heeft drie gebouwen, de dwarshuisboerderij ‘Het Verlaat’ en twee bijbehorende schuren, waaronder het onderzoeksobject (afb. 6). De ensemble van het gehele complex is op het gebied van zowel architectuur als cultuurhistorie van belang.

De boerderij ‘Het Verlaat’ heeft zijn naam te danken aan de voormalige sluis in de stroom de Zederik.³ De sluis lag links van het perceel gesitueerd (zie afb.7).

De huidige dwarshuisboerderij komt uit het jaar 1849. De voorganger betreft een krukhuisboerderij en is verwoest tijdens een brand in 1847. Op last van de bewoner, [REDACTED] werd ‘Het Verlaat’ opnieuw gebouwd, echter is dus gekozen voor een andere verschijningsvorm.

Vanuit de boerderij is de naastgelegen schuur bereikbaar via een tussenlid, deze heeft dienst gedaan als stal, bakhuis en zomerhuis. Zowel over de dwarshuisboerderij als de naastgelegen schuur is uitvoerig bouwhistorisch onderzoek verricht.⁴

Wagenschuur en kleinvee stal

Het onderzoeksobject betreft een vrijstaande schuur op het erf. In de 17e eeuw bevonden het woon- en stalgedeelte van de boer onder dezelfde kap of eventueel in twee aparte gebouwen, maar in ieder geval gekoppeld aan elkaar met bijvoorbeeld een tussenlid. Pas in de 20e eeuw werden het woonhuis en de stallen los van elkaar gebouwd.⁵ Hetgeen waar vaak wel een afzonderlijke schuur voor werd geconstrueerd waren wagens en werktuigen. Zo’n schuur staat beter bekend als een wagenschuur, of onder de rivieren ook wel karschop genoemd. Ook voor kleinvee als kippen, varkens of schapen werd geregeld een apart gebouw op het erf vervaardigd. In grootvee werd namelijk geïnvesteerd en het leverde het meeste geld op. De boer wilde liever het kostbare vee sneller kunnen bereiken dan materieel of kleinvee, vandaar in de dwarshuisboerderij, de koppeling van het woonhuis met de grootveestal.⁶

³ De Zederik maakte deel uit van de trekvaart Gorinchem - Vianen, voor zowel vracht- als personenvervoer. De route was aangelegd in 1658 en is tot de eerste helft van de 19e eeuw in bedrijf geweest. De voornaamste oorzaak van verdwijnen, is de komst van de spoorwegen. De aanleg van de rijksweg zal ook bijgedragen hebben aan het verdwijnen van de trekvaart. Bron: [REDACTED] ‘De Trekvaart tussen Vianen en Gorinchem’, in: In het Land van Brederode, Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen (12) 4, 1987, p. 56-58.

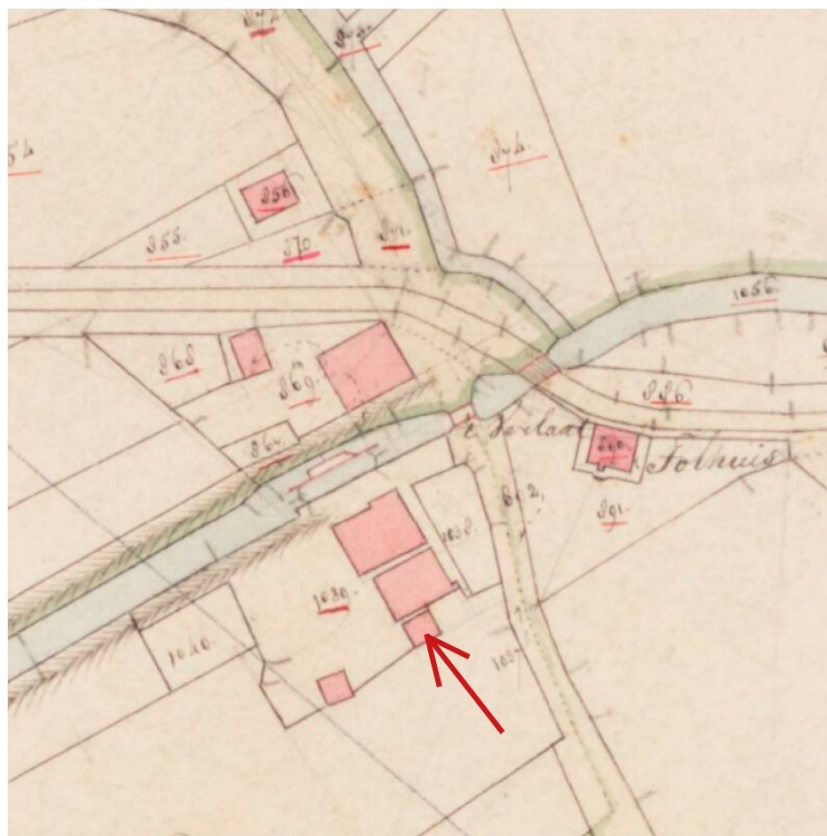
[REDACTED], *Bouwhistorische verkenning. boerderij Helsdingse Achterweg 22 te Vianen*. Bureau Helsdingen te Vianen (2020)

[REDACTED] *Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen*, Zwolle 2001 p. 21

⁶ In de bouwhistorische verkenning van Bureau Helsdingen, is beschreven dat er vanuit het woonhuis zelfs een ‘vesierhol’ zicht gaf op de achterliggende stal

Afb. 6 Foto ensemble van dwarshuisboerderij met twee schuren, de rechter schuur is het onderzoeksobject, 2024

Afb. 7 Kadastrale minuutplan met de voormalige bebouwing op het boerenerf 1811-1832, daarnaast is de sluis ingetekend links van het huis, de rode pijl wijst naar het onderzoeksobject, bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Afb. 8 Foto van de zuidelijke kopgevel, 2024

2. Bouwgeschiedenis

Het onderzoeksobject blijkt oorspronkelijk gefunctioneerd te hebben als schapenstal en wagenshuur. Dit is niet alleen af te leiden uit de situering van het gebouw ten opzichte van het erf, maar ook zichtbaar aan het exterieur. Volgens de onderstaande bevindingen zou de zuidelijke helft van de schuur de oudste bebouwing van het boederijcomplex zijn, aangezien het de brand in 1847 heeft doostaan.

Eerste bouwfase: Schapenstal en wagenshuur (begin 19^e eeuw)

De schuur is oorspronkelijk veel kleiner geweest. Het oudste gedeelte is zichtbaar op de minuutkaart uit 1811-1832. Hier is een vierkante plattegrond aan te wijzen, in plaats van de huidige rechthoekige plattegrond. Volgens de plaatsing op de minuutplan en het huidige kadaster duidt dit erop dat de schuur later ongeveer 60% is uitgebreid, naar de straatkant toe (afb. 9). Voorheen was de schuur zodoende twee traveeën lang. Deze concludering is ook terug te vinden in de wagenshuur zelf.

De voornaamste aanwijzing voor de uitbreiding bevindt zich in de westgevel (afb. 10) De scheiding tussen het jongere gedeelte en de oorspronkelijke schuur is goed zichtbaar. Het 19^e eeuwse metselwerk van de zuidelijke kopgevel, bestaande uit miskleurig en niet machinale baksteen, loopt de hoek om en eindigt halverwege de gevel abrupt. Daarbij zijn de drieklezoren in de strekkenlagen zichtbaar, deze werden toegepast voor hoekverbanden. Hier stond de voormalige noordgevel.

Op het oostelijke dakvlak liggen nog de Oudhollandse dakpannen. Aan de linker-kant zijn de pannen overwegend gesmoord (afb. 11). Eigenaardig is dat op de grens waar aan de andere gevelzijde het oudere metselwerk abrupt eindigt, juist hier wordt overgegaan op rode Oudhollandse dakpannen. Echter dateren de gesmoorde pannen niet uit de eerste bouwfase. Dat zou betekenen dat de kap nooit geheel is gedekt met riet. Terwijl een rietdekking, zoals op de dwarshuisboerderij, destijds aannemelijk zou zijn. Het riet met overstek zou de kopgevel namelijk beter beschermen. Daarnaast is het curieus om destijds een niet representatief gebouw, als een kleinveestal of wagenshuur, luxer uit te voeren (een pannendekking in plaats van een rieten kap), dan de essentiële en representatieve woonboerderij. In het rapport wordt mede daarom ervan uit gegaan dat de Oudhollandse pannen niet tot de eerste fase behoren.

Schapenstal

De schuur functioneerde oorspronkelijk als kleinveestal en wagenshuur. In de eerste drie gebintstijlen in de oostelijke zijbeuk zijn delen van een voormalige schoftboom waar te nemen. Op het eerste, tweede en derde gebintstijl zijn klossen genageld. Op de tweede stijl zit zelfs nog een stuk van de afgezaagde schoftboom. In het hout zijn gesmeden nagels ingeslagen. Deze constructie deed dienst als hilde. Bovenop de liggers lagen oorspronkelijk slieten, deze diende ten behoeve van opslagruimte voor hooi. Onder de hilde verbleven in de wintertijd de dieren. Het gegeven dat alleen op de eerste drie gebintstijlen een schoftboom gekoppeld was, bekrachtigt de conclusie dat de schuur oorspronkelijk uit twee traveeën bestond. In de westelijke zijbeuk zijn geen sporen van een schoftboom. Een logisch gegeven, aangezien de oostelijke zijbeuk grenst aan de weide, waar de dieren via een kleine

buitendeur toegang tot hadden. Zo'n deur voor het vee is te zien aan de buitenzijde van de oostgevel (afb. 11). Deze voormalige tweedelige deur heeft originele gehengen en betreft een opening voor schapen (voor referentie afb. 12). De volledige deur inclusief kozijn lijkt opnieuw ingemetseld in een gevel met relatief jonge baksteen. Het bovenluik kon worden geopend om te luchten, zonder dat de schapen daarbij de weide in liepen.

In de zuidelijke kopgevel is op slordige wijze een venster ingepast. Op een foto uit 1988 heeft hier voorheen een raam gezeten met één enkele ruit (afb. 13). Deze opening is niet oorspronkelijk. De oorspronkelijke situatie was dat hier een grup - of groepdeur toegang tot de stal gaf. De contouren van de deur zijn herkenbaar. De grupdeur is vermoedelijk dichtgemetseld in de tweede helft van de 20e eeuw. De toegangsdeur is een verklaring waarom aan de binnenzijde in de westelijke zijbeuk geen bouwsporen van een hilde aanwezig zijn. Wat daarnaast zichtbaar is op de foto is een gebeeldhouwde schapenkop in de gevel, dit bevestigt de voormalige functie van de schuur als schapenstal (afb. 13).

Afb. 9 Luchtfoto van de voormalige schapenstal en wagenshuur, het oorspronkelijke deel en de uitbreiding, Bron: Vision 10 (2023)

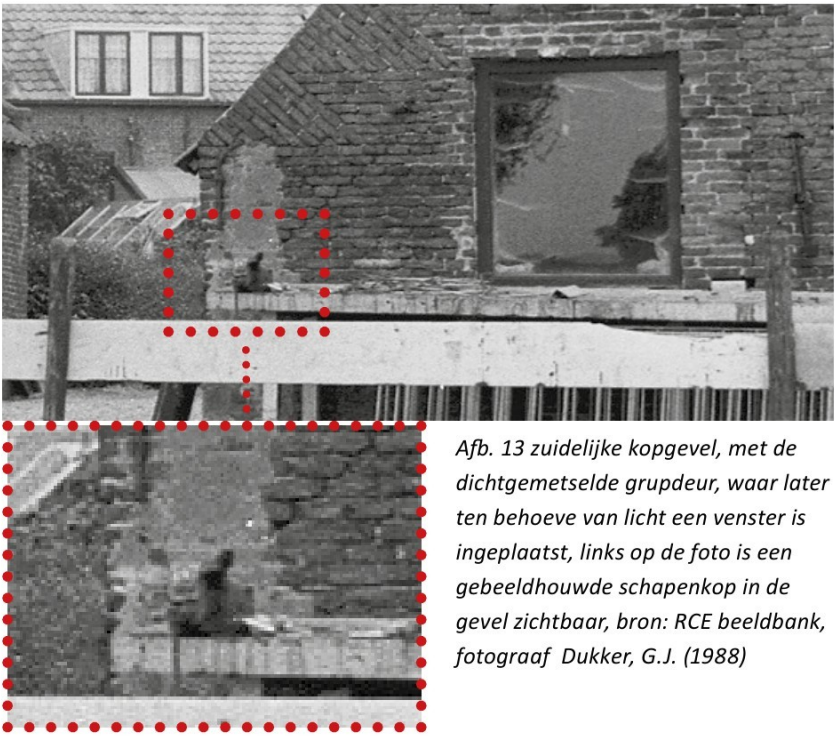
Afb. 10, Links een jonge bakstenen gevel, rechts de oorspronkelijke westgevel met hoekverband, 2023

Afb. 11 Oostgevel, met op het linker dakvlak gesmoorde pannen en in de gevel een opnieuw ingemetselde tweedelige weide deur voor de schapen, 2023

Referentie Afb. 12 Tekening van een schapenstal uit Everveen, bron: RCE beeldbank

Afb. 13 zuidelijke kopgevel, met de dichtgemetselde grupdeur, waar later ten behoeve van licht een venster is ingeplaatst, links op de foto is een gebeeldhouwde schapenkop in de gevel zichtbaar, bron: RCE beeldbank, fotograaf Dukker, G.J. (1988)

Wagenschuur

Daarnaast zal de schuur een opslagplaats zijn geweest voor materieel, een wagenschuur. Deze aanname is tot stand gekomen vanwege de extra grote staldeuren in de achtergevel. In tegenstelling tot de staldeuren in de woonboerderij en naastgelegen schuur zijn de deuren hoger en breder. Aannemelijk is dat er ook zulke deuren hebben gezeten in de voormalige noordgevel, in de eerste bouwphase. Dit maakte mogelijk om via beide kanten materieel in en uit te rijden, dit gegeven wordt ook wel een doorrijschuur genoemd. De sparingen van zowel de staldeuren als het hooiluik zijn authentiek. De deuren en het luik inclusief gehengen zijn echter recenter vervangen.

Tweede Bouwphase: Uitbreiding naar de straat (midden 19e eeuw)

De schapenstal /wagenschuur is in een volgende bouwphase drie travéeën uitgebreid, richting de Helsdingse Achterweg. Mogelijk heeft de bouw van de uitbreiding parallel gelopen met de herbouw van de boerderij en het bakhuis, na de brand in 1847.

De noordelijke kopgevel, is 10 meter verder herbouwd (afb. 14). Een optie is dat voor het optrekken van de gevel, hergebruikte stenen zijn toegepast, uit de voormalige noordgevel of uit restanten van de afgebrande schuur of boerderij. Het is ook niet uit te sluiten dat de gevel uit nieuwe aangeleverde bakstenen is geconstrueerd. Voor de herbouw van de boerderij en het naastgelegen zomerhuis werden namelijk vermoedelijk ook nieuwe bakstenen geleverd.

De huidige noordgevel bevat evenals de zuidelijke kopgevel, een hooiluik. Boven-dien was de gevel idem als de zuidgevel en gaf toegang tot de schuur via grote staldeuren. De opening is dichtgemetseld en er is een venster voor in de plaats gekomen. Waarschijnlijk is dit een hergebruikt venster uit bijvoorbeeld de boerderij. Van oorsprong bevatte het venster luiken. De duimen en een orgineel geheng zijn nog waar te nemen.

In de langsgevels zijn delen met relatief jonge machinale baksteen opgemetseld. Dit geldt voor zo’n 60% van de westgevel als de gehele oostgevel (afb. 15 en 16). Oorspronkelijk zal op de plek van het bovengenoemde metselwerk, een houten beschieting gehanteerd zijn. Aan de onderzijde van de noord- west- en zuidgevel bevindt zich een gemetselde plint, die uit de tweede bouwphase afkomstig is. Later is deze gecementeerd. Hierboven bevond zich de houten gepotdekselde of gerabatte beschieting (referentie afb. 17). De gemetselde plint was noodzakelijk om te voorkomen dat er optrekkend vocht in de houten gevel trok, waardoor houtrot ontstond. De kozijnen en deuren in de oostgevel maakten deel uit van de houten beschieting en zijn herplaatst.

Aan de oorspronkelijke constructie zullen extra ankerbalkgebinten zijn toegevoegd. Tijdens de opname zijn geen telmerken ontdekt, dus de oorspronkelijke opeenvolging van de gebinten is niet te achterhalen. De kans is groot dat tijdens de tweede bouwphase een deel van de constructie is gewijzigd of herplaatst. Globaal gezegd zijn de gebintstijlen van eikenhout en de A-spanten, flieringen en gordingen van naalddhout. De constructieve onderdelen zijn zowel behakt als gezaagd. De flieringen en gordingen komen uit een latere bouwphase.

Afb. 14 Noordelijke kopgevel, 2024

Afb. 15 Langsgevel op het oosten, met relatief jonge machinale baksteen, 2024

Afb. 16 Jonge machinale baksteen boven een oudere gemetselde plint in de westgevel, 2024

Referentie afb. 17 Dit beeld geeft een indruk hoe de verdwenen beschieting boven de gemetselde plint er mogelijk uit heeft gezien, de foto is genomen van de achtergevel van een boerderij in Oosterwijk, gemeente Vijfheerenlanden, bron: RCE beeldbank, fotograaf K. Uilkema (1924)

Derde bouwphase: De vervanging van de rieten dakbedekking op het oosten door Oudhollandse pannen en de plaatsing van de gordingen in de oostelijke zijbeuk (tweede helft 19^e eeuw)

De smalle strook riet in de nok is eigenaardig en hoort niet bij de traditionele bouwwijze.⁷ De reden waarom het riet aanwezig is, is echter wel verklaarbaar. De rieten kap is namelijk in twee fases vervangen voor dakpannen.

De kleinere oorspronkelijke schuur heeft ongetwijfeld een rieten kap gehad. Na de uitbreiding is vermoedelijk de gehele kap weer met riet gedekt.

Het oostelijke dakvlak is bedekt met hergebruikte Oudhollandse dakpannen, zowel gesmoord als rood. De westelijke zijde zal destijds nog met riet zijn gedekt. Als de andere zijde nog met riet was opgelegd, was het gebruikelijk dat de nok dan nog wel werd uitgevoerd met riet en rietvorsten. Tot aan de jaren 80 van de 20e eeuw heeft het dak van het onderzoekspand dus aan de ene zijde riet gehad en op de andere Oudhollandse dakpannen.

Alle naaldhouten windschoren tussen de gebintstijlen en de gordingen, zijn jongere elementen in de constructie. In de oostelijke zijbeuk zijn de windschoren gekoppeld aan een rondhouten gording. De gording en windschoren zijn toegevoegd op het moment dat de oostelijke rieten kap vervangen werd door Oudhollandse dakpannen.⁸ Vaak ging dit gepaard met de versterking van de constructie, om de belasting van de nieuwe zwaardere dakdekking af te kunnen dragen.

⁷ Boerderijen die bovenaan met riet gedekt zijn en onderaan met dakpannen, komen nauwelijks in de provincie Utrecht voor. Daarnaast ligt dan de scheiding tussen het riet en de pannen in de meeste gevallen in het midden van de kap. De reden hiervoor was dat het vee zorgt voor vocht in de ruimte. Riet sluit te veel af, waardoor er minder natuurlijke ventilatie is dan bij dakpannen. Doordat het vocht niet weg kan, vergaat het riet sneller. Bron: Natuurmonumenten, Boerderij ‘t Hofhuis, Hackfort

⁸ Oudhollandse dakpannen werden tot rond 1850 toegepast, Bron: RCE kennisbank ‘Pannendaken’ (2023)

Vierde bouwphase: Het vervangen van de houten beschieting voor metselwerk en de (begin 20^e eeuw)

De houten beschieting op de langsgevels is vervangen door machinaal metselwerk uit begin 20^e eeuw. Vermoedelijk met de reden dat baksteen onderhoudsarm is. De stenen zijn koud tegen de bestaande gevels van 19^e eeuws metselwerk gemetseld. In de oostgevel zijn de voormalige schapendeuren herplaatst (afb. 18 en 19).

Waarschijnlijk is in dezelfde periode de staldeur van de noordelijke kopgevel dicht-gemetseld en een wellicht hergebruikt venster geplaatst (afb. 20).

Vierde bouwphase: Het riet op het westelijke dakvlak wordt vervangen door verbeterde Hollandse dakpannen en de schapenstal en wagenshuur wordt een paardenstal (jaren 80 van de 20^e eeuw)

In de jaren 80 van de 20^e eeuw werd het westelijke dakvlak ontdaan van het riet en vervangen door verbeterde Hollandse dakpannen. Dit resulteerde in de huidige rieten strook op de nok die tegenwoordig waar te nemen is. Het had ook als gevolg dat in de westelijke zijbeuk eveneens een gording en windschoren nodig waren om de zwaarder geworden dakdekking te kunnen dragen.

Daarnaast werd in dezelfde periode de voormalige schapenstal gereed gemaakt om paarden in onder te brengen. De kans is groot dat rond die periode de schoft-boom, hilde en grupdeur in de zuidgevel zijn verwijderd.

Daarnaast is in delen van de vloer beton gestort en zijn er tussenwanden gemetseld om afzonderlijke boxen te creëren. Tegenwoordig zijn de tussenwanden weer weggehaakt (afb. 21).

Afb. 22 Foto van her erf met achterin de voormalige schapenstal. Wat zichtbaar is, is dat de rietenkap nog op het westelijk dakvlak aanwezig was, 1960. Bron: Gerard den Hartog

Afb. 18 Foto van de oorspronkelijke schapendeur met originele gehengen in de oostgevel, vermoedelijk afkomstig uit de eerste bouwphase van het pand, 2024

Afb. 19 Foto van een latere schapendeur met een aantal originele gehengen in de oostgevel, vermoedelijk uit de tweede bouwphase, de deur heeft uit twee delen bestaan maar is vervangen, 2024

Afb. 20 Foto van het ingemetselde venster op de plek van de voormalige staldeuren, het venster heeft luiken gehad, 2024

Afb. 21 Foto van weggehaakte tussenwand voor de paardenboxen en de betonnen-vloer, 2024

3. Bouwhistorische beschrijving

3.1 Gevels

Noordgevel

De noordelijke kopgevel, de voorgevel, is later geconstrueerd dan de achtergevel, maar toont veel gelijkenissen (afb. 23). Het metselwerk is eveneens miskleurig en in kruisverband gemetseld. Ook de boerenvlechtingen langs de dakranden komen terug. De gecementeerde plint in de westgevel loopt door in de voorgevel.

Uitgelichte gevelonderdelen en bouwsporen:

(1) Ook in de noordelijke kopgevel hebben staldeuren gezeten, omwille van de doorrijshuur. De deuropening is mogelijk begin 20e eeuw dichtgezet (afb. 24).

(2) Tijdens het dichtmetselen van de staldeuren is gelijktijdig een oud venster ingemetseld. Het huidige venster bevat glas, maar voorheen hebben hier luiken gezeten. De plekken waar de duimen in geslagen zijn, zijn nog zichtbaar. Er hangt nog één origineel geheng aan. Mogelijk is dit venster hergebruikt uit de boerderij of het naastgelegen zomerhuis (afb. 24).

(3) Boven de voormalige staldeuren was, net als in de zuidgevel, een hooizolder gesitueerd. Het hooiluik dat toegang gaf tot de zolder, bevat nog het luik met originele gehengens en duimen (afb. 24).

(4) Boven het verbodsbord heeft vermoedelijk een gebogen gevelanker gezeten, net als aan de linkerkant van de kopgevel (afb. 25). In de rechter hoek is tevens de voorgevel vertand met de zijgevel, in tegenstelling tot de linker hoek (afb. 26). Daar is namelijk de langsgevel wel koud tegen de kopgevel gemetseld.

Afb. 23 De noordelijke kopgevel, met aanduiding van de beschreven onderdelen, 2024

Afb. 24 **(1), (2) & (3)** Het hergebruikte venster op de plaats van de voormalige staldeuren en hooiluik, 2024

Afb. 25 Gebogen gevelanker in de linkerkant van de kopgevel, 2024

Afb. 26 **(4)** De slordige aansluiting tussen het 19e eeuwse metselwerk en jongere bakstenen van de westgevel, boven heeft vermoedelijk een gebogen muuranker gezeten, 2024

Oostgevel

Het metselwerk in de oostgevel dateert uit begin 20e eeuw en is koud tussen de twee kopgevels opgemetseld. De onderkant van het metselwerk heeft een pleisterlaag gehad (afb. 27). De gevel is met machinale baksteen in kruisverband gemetseld.

Uitgelichte gevelonderdelen en bouwsporen:

(1) De tweedelige staldeur bevat originele gehengen in verschillende maten en vormgeving (afb. 28). De deur gaf toegang voor de schapen naar de naastgelegen weide. Vermoedelijk dateert deze deur uit de eerste bouwphase en is herplaatst in de 20e eeuw in het nieuwe metselwerk.

(2) In het midden van de gevel is een kleiner luik ingepast (afb. 29). Deze is later in het metselwerk gebracht, aan de zijkanten is de sparing gehakt in het baksteen. Dit is voornamelijk zichtbaar bij de linker kozijnstijl. Het gehele luik is uit hergebruikte onderdelen vervaardigd. De restanten van een voormalig handvat op het luik, zit ten opzichte van de gehengen aan de verkeerde zijde.

(3) Deze staldeur voor de schapen is later aangebacht en komt vermoedelijk uit de periode van de uitbreiding, de tweede bouwphase. De deur is tweedelig geweest, maar is al eens vervangen. De deur bevat nog twee originele gehengen (afb. 30).

(4) Rechts in de gevel is een naam gekerfd, wellicht van een voormalige knecht (afb. 31).

Afb. 27 Foto van de oostgevel, met aanduiding van bouwsporen, 2024

Afb. 28 Foto van de oorspronkelijke schapendeur, met originele gehengen in de oostgevel, vermoedelijk afkomstig uit de eerste bouwphase van het pand, 2024

Afb. 29 Foto van een luik met origineel hengsel in de oostgevel, vermoedelijk afkomstig uit de tweede bouwphase van het pand, 2024

Afb. 30 Foto van een later aangebrachte schapendeur, met een aantal originele gehengen in de oostgevel, vermoedelijk uit de tweede bouwphase, de deur heeft uit twee delen bestaan maar is vervangen, 2024

Afb. 31 Middenlinks zijn ingekerfde initialen en naam van 'H. Rossa' te zien, rechts de koude aansluiting op het 19e eeuwse metselwerk, 2024

Zuidgevel

De zuidelijke kopgevel, de achtergevel, behoort tot de eerste bouwphase en heeft vermoedelijk de brand in 1847 doorstaan (afb. 32). De gevel is opgemetseld met miskleurige bakstenen van formaat 45 mm (hoogte) bij 210 mm (strek) in kruisverband. De kopgevel bevat eveneens boerenvlechtwerk langs de dakranden. De gevel bevat een aantal muurankers, deze zijn gekoppeld aan de draagconstructie.

Uitgelichte gevelonderdelen en bouwsporen:

(1) In de gevel was een stenen schapenkop ingemetseld of opgehangen, deze is helaas verdwenen (afb. 33 & 34).

(2) De contouren van een voormalige grupdeur zijn zichtbaar, de opening is later dichtgemetseld, vermoedelijk rond 1980 (afb. 35).

(3) Waar de grupdeur heeft gezeten is een raamkozijn ingemetseld. Het kozijn is in het laatste kwart van de 20e eeuw ingepast. In de jaren 80 had het venster één ruit, tegenwoordig zijn er roeden aan toegevoegd (afb. 36).

(4) Naast het kozijn is een gevelanker geplaatst. Boven de strop zit een gesmeden ring, ten behoeve van een ketting om tijdelijk vee vast te kunnen zetten (afb. 37).

(5) De gevelopening voor de staldeuren heeft er altijd gezeten. De deuren zijn echter recent vervangen, inclusief nieuwe gehengen. De deurkozijn lijkt origineel en bevat houten toognagels (afb. 37). Echter is het kozijn eveneens onlangs vervangen door [REDACTED].

(6) Het hooiluik heeft een houten kozijn, waarvan de onderdelen zijn gekoppeld met houten toognagels. Het luik lijkt al eens vervangen te zijn geweest. De gehengen en duimen zijn recent vernieuwd.

(7) De contouren van een kleine aanbouw zijn rechts in de gevel zichtbaar, in het aangesmeerde gedeelte van de buitenmuur (afb. 38). Daarnaast zitten één van de gehengen van een voormalige deur in het metselwerk (afb. 39). Daar waar het dak van de aanbouw via een balk was gekoppeld in de gevel, ontbreken een aantal bakstenen. Deze aanbouw functioneerde vermoedelijk als closet.

Afb. 32 De zuidelijke kopgevel is opgebouwd uit miskleurig metselwerk en bevat boerenvlechtelingen, met aanduiding van de beschreven onderdelen, 2024

Afb. 33 en 34 (1) Zijkant van de kopgevel waar een stenen schapenkop heeft gezeten, met daarboven een gebogen gevelanker, 2024

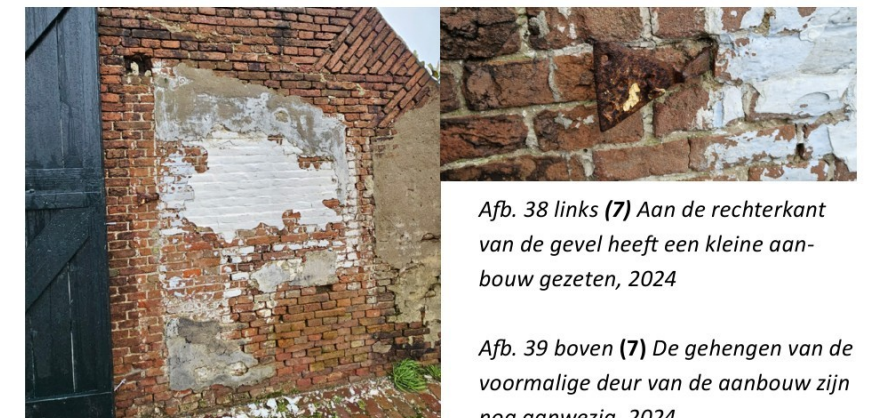
Afb. 35 (2) & (3) Op de plaats waar oorspronkelijk de grupdeur heeft gezeten, zit nu een kozijn, 2024

Afb. 36 (4) Anker met gesmeden ring boven de strop, 2024

Afb. 37 (5) & (6) Op de plaats waar oorspronkelijk de grupdeur heeft gezeten, zit nu een kozijn, 2024

Afb. 38 links (7) Aan de rechterkant van de gevel heeft een kleine aanbouw gezeten, 2024

Afb. 39 boven (7) De gehengen van de voormalige deur van de aanbouw zijn nog aanwezig, 2024

Westgevel

De rechterkant van de langsgevel bevat oud metselwerk, afkomstig uit de eerste bouwphase en baksteen dat met de hand is vervaardigd (afb. 40). De linkerkant bevat 20^e eeuwse metselwerk, dat op koude wijze tegen de bestaande muur gemetseld met machinale baksteen. Het jongere metselwerk heeft de houten beschieting vervangen, die hier tijdens de uitbreiding in eerste instantie was toegepast. De gemetselde plint is gecementeerd (afb. 42 - 44).

Wat verder opvalt is dat er links in de gevel een rond stalraam is opgenomen, dat kan tuimelen (afb. 41).

Afb. 40 De westelijke langsgevel met links het 20e eeuwse metselwerk en rechts het metselwerk uit de eerste bouwphase, 2024

Afb. 41 Het ronde stalen tuimelraam, 2024

Afb. 42 Het 20e eeuwse metselwerk, met daaronder de oudere gecementeerde plint, 2024

Afb. 43 De grens tussen de jongere en oude baksteen, 2024

Afb. 44 Baksteen uit de eerste bouwphase, 2024

3.2 Hoofddraagconstructie

Het onderzoeksgebouw betreft een dwarsgebint¹ schuur van vijf traveeën lang. De bouwmethode om de onderdelen van een gebint te koppelen, is opgezet volgens het principe van het ankerbalktype (afb. 45).²

De gebintstijlen staan op gemetselde poeren. De ankerbalk tussen de stijlen zit aan beide zijdes vast via een pengatverbinding. Hiervoor zijn houten toognagels gebruikt. Typerend voor het ankerbalkgebint is dat de pen door de stijl heen steekt. Het is gebruikelijk om met wiggen de balk nog extra te verankeren achter de stijl. In dit onderzoekspand zijn er echter geen wiggen toegepast. De schoor tussen de ankerbalk en de gebintstijl zijn zowel aan de bovenzijde als onderzijde met een enkele houten toognagel vastgezet.

Aan het ankerbalkgebint langs de zuidgevel, is nog een hildeblak gekoppeld. De schoftboom waar deze op heeft gelegen is bijna geheel wegzaagd. Deze constructie was ten behoeve van een hilde. Bovenop de liggers lagen slieten, de kleine ronde stammen diende ten behoeve van opslagruimte voor hooi. Er zijn geen slieten aangetroffen in het onderzoeksobject. Onder de hilde verbleven in de wintertijd de schapen. Er zijn nog restanten van de plaatsing van de houten schoftboom zichtbaar, in de eerste drie gebintstijlen van de rechter zijbeuk (afb. 46). Op deze gebintstijlen zijn ter ondersteuning van de schoftboom, klossen genageld. Op de tweede stijl zit zelfs nog een stuk van de schoftboom. In het hout zijn gesmeden nagels ingeslagen.

Op de gebinten zijn geen telmerken of dergelijke waarneembaar. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor de manier van bouwen. De kans is groot dat ter plekke op het erf, de onderdelen voor de constructie zijn vervaardigd en niet in een werkplaats elders om vervolgens op locatie opnieuw aan de hand van telmerken te kunnen assembleren.

Bovenop de ankerbalken staan A-spanten (afb. 47). De spantbenen zijn in de nok aan elkaar gekoppeld met een genagelde halfhouts verbinding. De windschoren en spantbalken van de A-spanten zijn eveneens genageld.

De rondhouten sporen liggen bovenin op de nokbalk en aan beide zijdes van de kap worden ze ondersteund door twee flieringen en een gording. Onder de gordingen bevinden zich windschoren. De flieringen zijn vervaardigd uit stammen van naaldhout. Een fliering bestaat uit twee delen die aan elkaar gekoppeld zijn door middel van een schuine lasverbinding en houten toognagels (afb. 48).

¹ de gebinten staan dwars op de lengterichting van de schuur

² ankerbalkgebinten zijn veruit het meeste toegepast in boerderijengebouwen binnen Nederland

Afb. 45 Foto van het ankerbalkgebint met aanduiding van onderdelen, 2024

Afb. 46 Restant van de schoftboom met gesmede nagels, klossen en hildebalk, 2024

Afb. 47 A-spanten bovenop de ankerbalken met aanduiding van onderdelen, 2024

Afb. 48 De naaldhouten flieger met schuine lasverbinding en toognagels, 2024

Bovenop de ankerbalken binnen de eerste vier traveeën ligt een recente vlieringsvloer bestaande uit OSB platen. Ondersteund door houten balken met afmetingen van 160mm (hoogte) X 55mm (breedte). Met multiplex platen is de ruimte tussen de gording en het gebintstijl gedicht, de platen liggen op een extra balk (afb. 49).

Het travee aan de noordzijde heeft vermoedelijk een vlieringsverdieping gehad. Bovenop de ankerbalken rusten nog tasliggers (afb. 50). Deze hergebruikte balken liggen plat op de lange zijde en diende waarschijnlijk als hooizolder. Twee liggers tonen sporen van mogelijke windplanken. Windplanken of ook wel voorhekken genoemd, maken onderdeel uit van molenwieken. Deze onderdelen werden licht wentelend in de wiek geschoven voor optimale opvang van de wind. De genoemde bouwsporen komen terug in de tasliggers en duiden dus op hergebruikte oude molenwieken. Wellicht komen deze bouwelementen van één van de ontmantelde wipmolens³, die langs de rand van de Bloemendaalse polder hebben gestaan en verwijderd zijn in de eerste helft van de 20e eeuw.⁴

Houtsoorten en bewerking

De constructieve onderdelen bestaan zowel uit eikenhout als naaldhout. De gebintstijlen bestaan uit eikenhout. Ankerbalken en schoren tussen de ankerbalk en gebintstijl zijn zowel uit eikenhout als naaldhout vervaardigd. De overige elementen zoals de flieringen, gordingen en A-spanten komen voort uit naaldhoutsoorten, zoals grenenhout of dennenhout.

Voor de eikenhouten onderdelen geldt een behakte bewerking in tegenstelling tot het naaldhout, deze is overwegend gezaagd en veel rechter. De flieringen zijn naaldhouten stammen, ontdaan van de schors. Hetzelfde geldt voor de rondhouten sporen.

3.3 Dakopbouw

De dakvorm van de schuur betreft een zadeldak, met aan de noord- en zuidgevel, wolfseinden. Op het oost georiënteerde dakvlak liggen Oudhollandse dakpannen, zowel gesmoord als rood. Hier zijn aan de binnenzijde nog enkele strodokken tussen de naden van de pannen zichtbaar (afb. 51). Strodokken bestaan uit gebonden bossen roggestro. Deze werden tussen de pannen en panlatten geplaatst om het dak bestand te maken tegen inregenen en stuifsnieuw.

Bijzonder zijn de twee Oudhollandse glazen lichtpannen, een simpele oplossing om meer lichtinval te creëren (afb. 52).

De dakpannen op de westzijde en de wolfseinden zijn in de jaren 80 van de 20^e eeuw aangebracht. Het betreffen jongere rode verbeterde Hollandse pannen. Bovin de nok ligt nog een strook riet, afgedekt met gesmoorde rietvorsten. Dit zijn restanten van de voormalige rieten dakdekking, die op deze zijde tot de jaren 80 heeft gelegen.

³ Een wipmolen, is een poldermolen, deze pompen het water uit de polder

⁴ bron: de Nederlandse Molendatabase

Afb. 49 Foto van de vlieringsvloer bovenop de ankerbalken. Net als de vlieringsvloer zijn ook de twee balken tussen de ankerbalkgebinten in de rechter zijbeuk, recent aangebracht en daarom geen waardevol bouw materiaal, 2024

Afb. 50 Foto van de tasliggers, hergebruikte onderdelen van wieken, 2024

Afb. 51 De strodokken tussen de panlatten en de Oudhollandse pannen, 2024

Afb. 52 Eén van de twee lichtpannen in het oostelijk dakvlak, 2024

3.4 Vloeropbouw

In de rechter zijbeuk, waar in de wintertijd de schapen verbleven, ligt langs de gebintstijlen een strook klinkers. Dit betreft de voergang (afb. 53 & 54). De voergang van klinkers loopt door tot het travee aan de voorgevel. Aan de noordelijke kopgevel van de schuur, is een klinkervloer tussen het ankerbalkgebint vervaardigd (afb. 55). De klinkers in de huidige schuur zullen bij de uitbreiding van midden 19^e eeuw zijn toegepast.

Verder op te merken is dat achter de voergang, de schapen op een plateau stonden. De verhoogde vloer is van beton vervaardigd (afb. 54). Dit geldt ook voor de vloer in het midden en de linker zijbeuk. Er zijn verder geen sporen van een voergoot of grup waar te nemen in de voormalige stal.

Afb. 53 De voergang tussen de betonnavloeren, 2024

Afb. 55 De klinkervloer achterin de schuur in het travee, 2024

Afb. 54 De voergang tussen de betonnavloeren, met de opgehoogde vloer in de zijbeuk, 2024

Afb. 56 Een Fisher vlotterdrinkbak, met wateraansluiting, uit het laatste kwart van de 20e eeuw, 2024

3. Waardestelling

Ensemble waarde

Op het perceel Helsdingse Achterweg 22 vormt de schuur één geheel met de boerderij en het aan de boerderij gekoppelde zomerhuis. Het geheel van de drie in bouwmassa vergelijkbare volumes met lage gevelopstanden en een hoge kapvormen met wolfseinden heeft een hoge ensemble waarde. De gebouwen zijn allen na de brand van 1847 gelijktijdig tot stand gekomen, waarbij in de schuur waarschijnlijk nog een ouder bouwdeel behouden is gebleven. Alle drie de bouwvolumes zijn in schoon metselwerk opgetrokken. De daken zijn met riet of dakpannen gedekt. Het traditionele materiaalgebruik versterkt de eenheid

De terugliggende rooilijnen van de voorgevels van het zomerhuis en de schuur geven de ondergeschikte positie aan van de bijgebouwen ten opzichte van de boerderij, waarvan het voorhuis meer naar voren is uitgebouwd. Alle achtergevels staan wel in dezelfde lijn. De drie naast elkaar gelegen achtergevels geven een markante contourwerking en hebben een hoge ensemblewaarde. De indeling van de achtergevels met centrale deeldeuren, met erboven een hooiluik en ernaast kleinere grupdeuren of luiken versterken de karakteristiek en ensemblewaarde.

Het geheel van boerderij, zomerhuis en schuur vormt tevens een agrarische eenheid met een hoge cultuurhistorische ensemblewaarde. De boerderij met voorhuis en achterhuis voor groot vee, het zomerhuis met bakhuis en stal voor grootvee en de schuur als wagenschuur en stal voor klein vee. Het karakter van het agrarische boeren erf versterkt de waarde.

Architectonische waarde

De schuur is in dezelfde traditionele materialen opgebouwd als de boerderij en het zomerhuis. De muren zijn in schoon metselwerk uitgevoerd, waarbij de voor- en achtergevel is voorzien van vlechtingen langs de dakopstanden. Het dak is gedekt met keramische dakpannen, vergelijkbaar als het zomerhuis. Het traditionele materiaalgebruik in relatie met de vergelijkbare materialisering van de boerderij en het zomerhuis heeft een hoge architectonische waarde.

De symmetrische hoofdropzet van het bouwvolume met het accent op de voor- en achtergevel geven de schuur een eenvoudige en evenwichtige uitstraling die een hoge architectonische waarde heeft. De indeling van de kopgevels met de grotere inrijdeuren in het midden en erboven een hooiluik versterken het architectonische karakter. Het principe van een doorrijschuur waarbij men van voor tot achter door de schuur kon rijden is kenmerkend voor deze schuur en heeft een hoge waarde. Het verwijderen van de inrijdeuren en de dichtgemetselde sparing in de voorgevel hebben het doorrijprincipe aangetast, en hiermee het architectonische gevelbeeld verstoord. De twee staldeuren met dubbele deuren in de linker zijgevel laten het gebruik als stal voor kleinvee (schapen) aan de buitenzijde afleesbaar en dragen bij aan het agrarische karakter van de schuur.

De hoofddraagconstructie van zes achter elkaar geplaatste ankerbalkgebinten met schoren en flieringbalken zijn traditioneel voor historische agrarische gebouwen en heeft een hoge architectonische waarde. De A-spanten met de nokgording

en schoren van de kapconstructie zijn onderdeel van de hoofddraagconstructie van de schuur en hebben eveneens een hoge waarde. De extra gordingen die zijn aangebracht om de ten opzichte van riet zwaardere dakpannen te dragen zijn van mindere waarde.

Van indifferente waarde is de recente vlieringsvloer en de twee dunne balken tussen de tweede, derde en vierde ankerbalkgebinten in de oostelijke zijbeuk.

Bouwhistorische waarde

De schuur dateert grotendeels uit de periode van de herbouw na de brand, maar heeft een ouder deel dat in de bestaande schuur is geïncorporeerd. Mogelijk is dit oudere deel van de schuur de oudste bebouwing van het erf dat de brand heeft doorstaan. Het heeft hiermee een hoge bouwhistorische waarde. De fysieke bouwnaad in de rechter zijgevel tussen de oudste, achterste twee traveeën en de latere, vooste drie traveeën dient behouden te blijven. Het verschil in grijze en rode dakpannen aan de linker zijde is niet direct aan de bouwfase te koppelen, maar accentueert de bouwfase visueel wel.

De achtergevel met het achterste deel van de rechter zijgevel is waarschijnlijk van oudere datum dan het zomerhuis en de boerderij zelf en heeft een hoge waarde. De voorgevel, die uiterlijk wel op de achtergevel lijkt, is waarschijnlijk in een latere fase tot stand gekomen, waarschijnlijk in dezelfde periode van de herbouw van de boerderij en het zomerhuis na de brand van 1847. De voorgevel heeft door de eenheid en ouderdom eveneens een hoge waarde. Waarschijnlijk was het voorste deel van de rechter zijgevel en de gehele linker zijgevel oorspronkelijk met een houten beschot afgewerkt. De in het begin van de 20ste- eeuw versteende zijgevels hebben ten opzichte van de oudere gevels een positieve waarde. Het ronde raampje in dit deel van de rechter zijgevel is karakteristiek.

De hoofddraagconstructie van de ankerbalkgebinten en de A-spanten is kenmerkend voor agrarische schuren en heeft een hoge waarde. De constructie is samengesteld uit (behakte) eiken en (gezaagde) grenen onderdelen wat kenmerkend is voor een praktische materiaalgebruik van agrarische gebouwen.

De gelaagdheid van de aanpassingen aan de schuur die inherent zijn aan het gebruik van agrarische gebouwen zijn ook in deze schuur afleesbaar. De restanten van de consoles met afgezaagde schofboom en hildebalk in het oudste deel van de schuur laten de functie als schapenstal zichtbaar. Deze restanten van het agrarische gebruik hebben een hoge waarde en dienen behouden te blijven.

Hoewel de technische staat van de twee oude schapendeuren in de linker zijgevel slecht is, horen ze wel bij het gebruik als schapenstal. Voornamelijk de zuidelijke schapendeur heeft een hoge bouwhistorische waarde. Deze is vermoedelijk van de eerte bouwfase en correspondeert met de achterliggende gevonden bouwsporen van de hilde en schoftboom. De noordelijke schapendeur zal uit de latere tweede bouwfase komen, de uitbreiding. Deze behoort eveneens bij het gebruik als schapenstal, maar krijgt vanwege de latere datering een positieve waarde. Het later in het metselwerk ingebroken luik in het midden van de linker zijgevel heeft een indifferente waarde

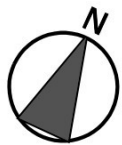
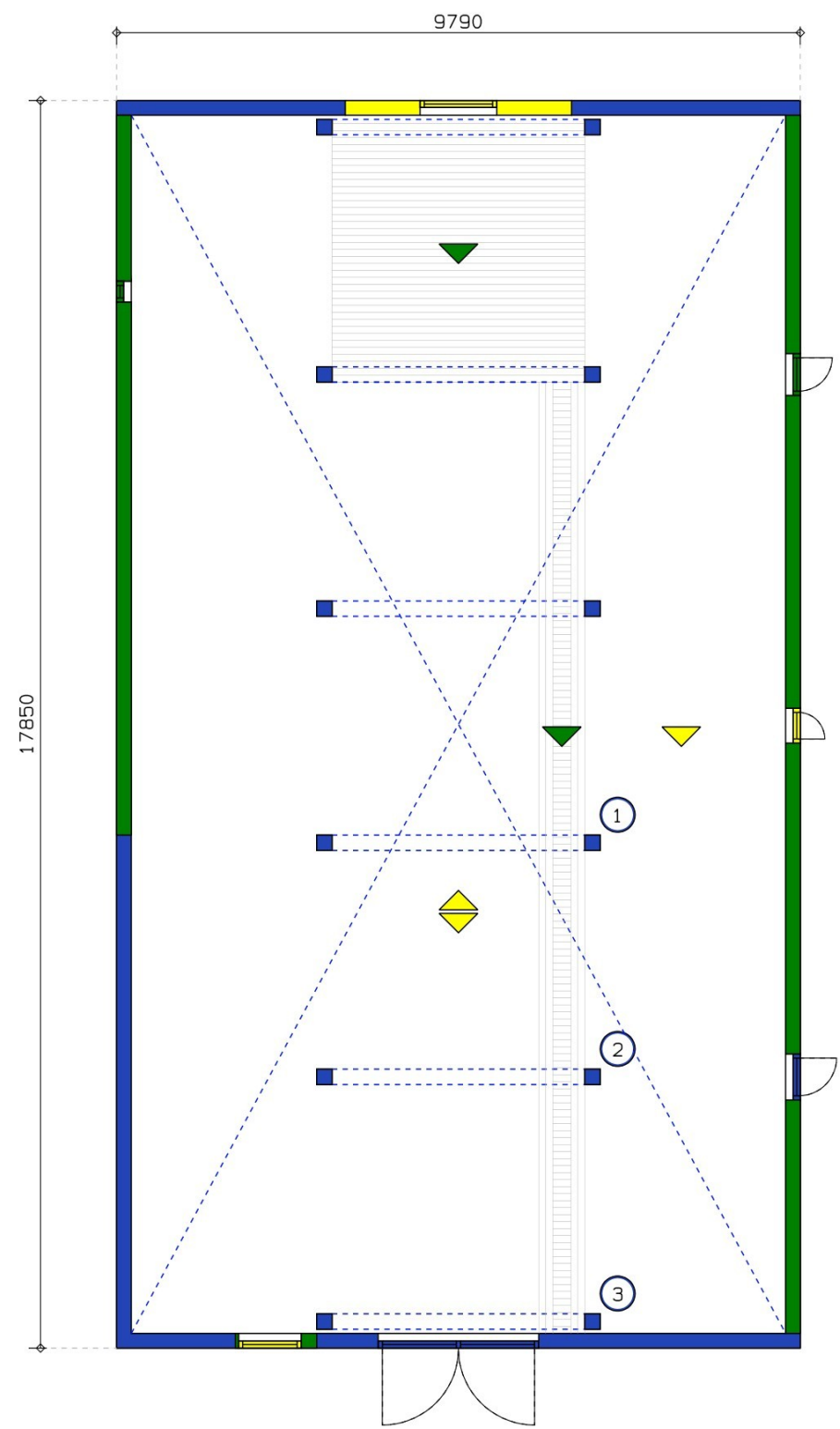
De grote inrijdeuren in de achtergevel en het hooiluik erboven zijn beeldbepalend. De kozijnen zijn weliswaar vervangen en niet oorspronkelijk, maar een reconstructie. Deze dienen behouden te blijven. De deuren en luik zelf zijn vernieuwd en hebben geen bouwhistorische waarde. Het raam in de achtergevel is in de jaren tachtig geplaatst op de plek waar oorspronkelijk een grupdeur heeft gezeten. Het venster heeft een indifferente waarde. De bouwsporen van de aanbouwen tegen de achtergevel laten het gegroeide agrarische gebruik zien en zouden in een ontstoorde vorm zichtbaar kunnen blijven.

De inrijdeuren in de voorgevel zijn verwijderd en de sparing is dichtgemetseld, waarbij een ouder kozijn van elders is hergebruikt. Het verwijderen van de inrijdeuren is een aantasting van het karakter van de schuur als doorrijschuur. Het is aan te bevelen de inrijdeuren weer terug te brengen. Het kozijn met luik erboven is oud is waardevol.

De hergebruikte wieken aan de noordzijde functioneerde als tasliggers voor de hooizolder. Het zijn losse elementen en zijn vanwege de voormalige molenfunctie waardevol als bouw materiaal en dienen behouden te blijven. De plaatsing is daarentegen minder van belang.

De dakbedekking laat de ontwikkeling zien van een riet gedekt dak naar een met dakpannen gedekt dak. In eerste instantie is waarschijnlijk de gehele schuur met riet gedekt geweest, zoals de boerderij dat nu nog is. De detaillering van de kopgevels zonder bouwkundige beëindiging maakt dit aannemelijk. Als eerste instantie (nog in de 19e eeuw) is het linker dakvlak van dakpannen voorzien. Hierbij zijn Oudhollandse dakpannen gebruikt, die aan de binnenzijde met strodokken zijn dichtgestopt. Aan de binnenzijde is de dakconstructie met een extra gordingen met schoren versterkt. Hierbij bleef het riet op het rechter dakvlak gehandhaafd. Vermoedelijk is dit in de jaren 80 door verbeterde Hollandse dakpannen vervangen. De strook riet op den nok is een pragmatisch restant van de oude rieten kap. De Oudhollandse dakpannen van het linker dakvlak hebben een hoge waarde. Het verschil in grijze en rode dakpannen accentueert, toevalligerwijs, de bouwfase tussen het oudste deel en de latere uitbreiding van de schuur. Hoewel de verbeterde Hollandse dakpannen de geleidelijke ontwikkeling van riet naar dakpannen zichtbaar maakt, draagt het type dakpan niet bij aan het historische uitstraling. De strook riet op de nok van de schuur is een restant van het rieten dak, dat meer vragen oproept dan de ontwikkeling leesbaar maakt. Net als bij het zomerhuis nu al het geval is zou gekozen kunnen worden om het gehele dak van pannen te voorzien.

- CONSTRUCTIE
- PLAFONDAFWERKING
  - VLOERAFWERKING
- WAARDERING
- HOGE MONUMENTALE WAARDE
  - POSITIEVE MONUMENTALE WAARDE
  - INDIFFERENTE WAARDE
- INTERIEURELEMENTEN
- 1 KLOS OP DE GEBINTSTIJL
  - 2 KLOS EN RESTANT VAN DE SCHOFTBOOM MET GESMEDE NAGELS OP DE GEBINTSTIJL
  - 3 KLOS MET HILDEBALK AAN DE GEBINTSTIJL

Colofon

Auteur:

22 februari 2024

